УДК 821.161.2-312.9.09 Чемерис
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-3-27

Оксана ТИХОВСЬКА,
orcid.org/0000-0003-4663-5960
доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua

Ольга ТОВТ,
orcid.org/0000-0002-9389-1695
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри української літератури
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) olha.tovt@uzhnu.edu.ua

Ірина БУРА,
orcid.org/0000-0002-6249-091X
старший викладач кафедри іноземних мов
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) iryna.bura@uzhnu.edu.ua

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА ТА МІФОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ В НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНОМУ РОМАНІ ВАЛЕНТИНА ЧЕМЕРИСА «ПРИРЕЧЕНІ НА ЩАСТЯ»

У статті проаналізовано твір Валентина Чемериса «Приречені на щастя. Фантастичний роман про Адама і Єву та про їхню любов». Уже в самій назві закладена концептуальна метафора, яка відсилає читача до історії Адама та Єви в Едемському саду, однак дія твору розгортається не в потенційно можливому минулому, а в майбутньому. Мета статті – проаналізувати морально-етичну проблематику та міфологічні образи науково-фантастичного роману В. Чемериса «Приречені на щастя»; осмислити зв'язок сюжету з апокрифічною легендою про Адама та Єву, символізм образів змії, тотема, мотиви спокуси та відчуження від суспільства; виявити специфіку теми кохання та становлення Адама та Єви як культурних героїв; з'ясувати особливості фантастичного компоненту у творі. Письменник об'єднав у канві роману ряд цікавих тем: гіпотези про походження цивілізацій на Землі, апокрифічні легенди про перших людей, фантастичні моделі життя людства у XXII столітті, оповіді про міжзоряні подорожі, колонізацію планет, зустріч з інопланетянами. У романі «Приречені на щастя» художньо змодельовано історію кохання сучасних Адама та Єви, які внаслідок космічної подорожі перемістилися на безлюдну планету й опинилися в ситуації відчуження від земного суспільства. Вони позбулися благ цивілізації, але знайшли себе справжніх, здатних любити, долати різноманітні виклики та небезпеки. Імена героїв мають символічне значення, оскільки відразу відсилають читача до старозавітної легенди про Адама та Єву. Однак спільних рис із біблійним текстом у романі практично нема. Планета Леонія є художньо переосмисленим Валентином Чемерисом образом раю. Це не старозавітній рай, оскільки тут є небезпеки, хижаки та природні катаклізми. Але природа обдаровує героїв усім необхідним для життя, і вони, спираючись на свій цивілізаційний досвід, пристосовуються до нових умов, постійно змушені боротися з труднощами; у старозавітній легенді такого мотиву нема. У просторі Леонії переплелися добро і зло, радість та сум, і перші люди на ній не наділені безсмертям. В. Чемерис вдався до художнього експерименту: запропонував читачеві художню модель зародження розумного життя на планеті внаслідок втручання істот-чужинців (у їх ролі тут виступають земляни). Водночас попри фантастичний компонент (міжзоряна подорож, контакт з інопланетянами) на першому місці в романі постає морально-етична проблематика (самопізнання, любов чоловіка і жінки, любов до дітей, дбайливе ставлення до природи). Мотив покарання Богом людей за переступ у романі відсутній, після смерті Адама Єва із сином залишаються жити у псевдораю самі, оскільки героїня не піддалася спокусі персоніфікованого зла, не захотіла отримати за чоловіка копію Адама, відмовилася від можливості зцілитися від негативних емоцій та травматичних спогадів, як це їй запропонувала Золотокоса – представниця цивілізації Великого Кільця Змії. Інопланетянку можна розглядати як alter-ego Єви або ж як темне божество (апокрифічний змій), яке спокушає героїню ілюзією щастя, спокою, любові. Важливу роль для розкриття психології Єви виконують сновидіння: спочатку це компенсаторна функція (їй сняться Земля, батьки, рідні та чужі люди, яких бракує на пустій планеті; вона говорить своєму колишньому чоловікові те, що не змогла / не встигла сказати), а згодом – пророча (чорний вогонь, чорні кульбаби та невідомий голос віщують смерть Адама). В. Чемерис руйнує в романі «Приречені на

щастя» гендерні стереотипи і показує, що тендітна жінка (яка на початку роману емоційно нестабільна, примхлива, зневірена) згодом так само, як сильний чоловік, здатна займатися полюванням, оберігати свою дитину від небезпек. Після смерті Адама Єва перебирає на себе його обов'язки. Важливими міфологічними образами роману є змій (об'єктивується в образі Золотокосої та інопланетян з Великого Кільця Змії), стовп-тотем, Чорний привид.

Ключові слова: *апокрифічна легенда, міфологізм, когнітивна метафора, концептуальна метафора, наукова фантастика, оніричні візії, сучасна українська література, змій, відчуження.*

Oksana TYKHOVSKA,
orcid.org/0000-0003-4663-5960
Doctor of Philology,
Professor at the Ukrainian Literature Department
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua

Olga TOVT,
orcid.org/0000-0002-9389-1695
Candidate of Philology,
Assistant at the Ukrainian Literature Department
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) olha.tovt@uzhnu.edu.ua

Iryna BURA,
orcid.org/0000-0002-6249-091X
Lecturer at the Foreign Language Department
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) iryna.bura@uzhnu.edu.ua

MORAL AND ETHICAL ISSUES AND MYTHOLOGICAL IMAGES IN THE SCIENCE FICTION NOVEL "DOOMED TO HAPPINESS" BY VALENTYN CHEMERIS

The article analyses the work of Valentyn Chemeris «Doomed to Happiness. A fantastic novel about Adam and Eve and their love». The title contains a conceptual metaphor that refers the reader to the story of Adam and Eve in the Garden of Eden, but the work is not set in a potentially possible past but in the future. The purpose of the article is to analyze the moral and ethical issues and mythological images of the science fiction novel «Doomed to Happiness» by V. Chemeris; to comprehend the connection of the plot with the apocryphal legend about Adam and Eve, the symbolism of the images of the snake, the totem, the motives of temptation and alienation from society; to reveal the specifics of the theme of love and the formation of Adam and Eve as cultural heroes; to find out the features of the fantastic component in this work. The writer combines several interesting themes in the novel canvas: hypotheses about the origin of civilizations on Earth, apocryphal legends about the first humans, fantastic models of human life in the twenty-first century, stories about interstellar travel, colonization of planets, and encounters with aliens. The novel «Doomed to Happiness» represents the love story of modern Adam and Eve, who, as a result of a space journey, moved to an uninhabited planet and found themselves in a situation of isolation from human society. They lost the benefits of civilization, but they found their true selves, and ability to love and overcome various challenges and dangers. The characters' names have a symbolic meaning, as they immediately refer the reader to the Old Testament legend of Adam and Eve. However, the novel has little in common with the biblical text. Planet Leonia is an artistically reinterpreted image of paradise by Valentyn Chemeris. It is not an Old Testament paradise, as there are dangers, predators, and natural disasters. Nevertheless, nature provides the characters with everything they need for life, and they adapt to new conditions based on their previous experience, they constantly have to fight against difficulties; the Old Testament legend does not have such a motif. In the space of Leonia, good and evil, joy and sadness are intertwined, and the first people on it are not endowed with immortality. V. Chemeris conducted an artistic experiment: he offered readers an artistic model of the emergence of intelligent life on the planet as a result of the intervention of alien beings (earthlings play their role here). At the same time, despite the fantastic component (interstellar travel, contact with aliens), the novel focuses on moral and ethical issues (self-knowledge, love between a man and a woman, love for children, careful attitude to nature). The motive of God's punishment of people for their transgression is absent in the novel; after Adam's death, Eve and her son remain alone in the pseudo-Earth, as the heroine is not tempted to personified evil, does not want to get a copy of Adam as a husband, and refused the opportunity to heal from negative emotions and traumatic memories, as offered to her by Zolotokosa, a representative of the Great Serpent's Ring civilization. The alien can be seen as an alter-ego of Eve or as a dark deity (an apocryphal serpent) who

tempts the heroine with the illusion of happiness, peace, and love. Dreams play an important role in revealing Eve's psychology: at first, they have a compensatory function (she dreams of the Earth, her parents, relatives, and strangers who she lacks on an empty planet; she tells her ex-husband what she could not/ did not have time to say), and later, they have a prophetic function (black fire, black dandelions, and an unknown voice foretell Adam's death). In her novel «Doomed to Happiness», V. Chemeris destroys gender stereotypes and shows that a fragile woman (who is emotionally unstable, moody, and despondent at the beginning of the novel) is later able to hunt and protect her child from danger just like a strong man. After Adam's death, Eve takes over his duties. Important mythological images of the novel are the serpent (objectified in the image of the Goldenrod and aliens from the Great Ring of the Serpent), the totem pole, and the Black Ghost.

Key words: *apocryphal legend, mythology, cognitive metaphor, conceptual metaphor, science fiction, onyric visions, contemporary Ukrainian literature, serpent, alienation.*

Постановка проблеми. Твір Валентина Чемериса «Приречені на щастя. Фантастичний роман про Адама і Єву та про їхню любов» був опублікований у 1985 році і перевиданий у 2021 у видавництві «Апріорі». Уже в самій назві закладена концептуальна метафора, яка відсилає читача до історії Адама та Єви в Едемському саду, однак дія розвиватиметься не в потенційно можливому минулому, а в майбутньому. Письменник об'єднав у канві роману ряд цікавих тем: гіпотези про походження цивілізацій на Землі, апокрифічні легенди про перших людей, фантастичні моделі життя людства у XXII столітті, оповіді про міжзоряні подорожі, колонізацію планет, зустріч з інопланетянами. У романі В. Чемериса «Приречені на щастя» органічно переплелися історії про труднощі побуту людей кам'яної / залізної доби та науково-технічні здобутки людей майбутнього, які позбулися війн та більшості хвороб і живуть у гармонії. Вибудовуючи ланцюжок подій, письменник намагається дати відповідь на питання: за яких умов людина може бути щасливою та знайти справжнє кохання, чи в ідеальному суспільстві майбутньому можна позбутися самотності й щиро виявляти свої почуття. Роман В. Чемериса «Приречені на щастя» заслуговує на увагу дослідників, оскільки крізь призму фантастичних та міфологічних мотивів ми можемо побачити широкий спектр думок та почуттів сучасної людини, яка прагне самопізнання й морального вдосконалення.

Крім згаданого роману, у творчому доробку В. Чемериса є ще декілька науково-фантастичних творів: повісті «Білий король детективу» (1986), «В петлі часу» (1990), «Двоє в бункері, не рахуючи привида» (2005), «В овальному колі – чорний ягуар» (1989) та оповідання «В сузір'ї дракона» (2005), «Пришельці з планети Земля» (2010), «Верхи на птеродактилі» (2011), «Вампір з Кассіопеї» (2013), «Ходить сон коло вікон» (2016) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роман В. Чемериса «Приречені на щастя» залишився поза увагою літературознавців, що зумовлює **актуальність** цього дослідження. Так само не досліджені й інші фантастичні твори письменника. Натомість пригодницькі та історичні романи та повісті письменника розглянули Т. Антоненко, В. Зотова, О. Колінько, Л. Король, С. Сіверська.

Мета статті – проаналізувати морально-етичну проблематику та міфологічні образи науково-фантастичного роману Валентина Чемериса «Приречені на щастя»; осмислити зв'язок сюжету з апокрифічною легендою про Адама та Єву, символізм образів змії, тотема, мотиви спокуси та відчуження від суспільства; виявити специфіку теми кохання та становлення Адама та Єви як культурних героїв; з'ясувати особливості фантастичного компоненту у творі.

Виклад матеріалу. Роман «Приречені на щастя» частково тяжіє до старозавітної легенди про першу пару людей, створених Богом. Герої роману: геолог Адам Весна-Другий та лікар-психолог Єва Булат-Бек – опинилися на безлюдній планеті в глибинах космосу лише вдвох внаслідок вибуху космічного корабля, на якому загинули інші члени екіпажу. *«22 липня 2116 року за земним літочисленням трансгалактичний корабель Другого Космофлоту Землі, лайнер 1-го класу «Геліос» з невідомих досі причин раптово загинув над планетою Леонія зірки А (сузір'я Центавра). З усього екіпажу (8 чоловік) живими залишилося лише двоє: геолог Адам Весна-Другий та лікар-психолог Єва Булат-Бек, котрі на час катастрофи знаходилися на поверхні нововідкритої планети, досліджуючи один із її районів. Таким чином, двоє землян опинилися на безлюдній необжитій планеті в сузір'ї Центавра без будь-яких засобів до існування, на відстані 4,28 світлового року од Землі*» (Чемерис, 2021: 13).

Відтак чоловік і жінка з XXII століття, які володіють знаннями високо розвинутої технологічної цивілізації, опиняються в кам'яному віці. І їх пригоди на дивовижно-прекрасній планеті Леонія в сузір'ї Альфа Центавра, боротьба за виживання, пристосування до нових реалій життя, пошук мети життя та пізнання кохання є основою сюжету роману «Приречені на щастя». Як і в старозавіт-

ній легенді, Адам і Єва – перші люди на квітучій планеті, але зв'язку ні з землянами, ні з Богом-творцем у них нема. Їх характери розкриваються у діалогах та внутрішніх монологах, оцінку їх психологічному стану дає також письменник. Після знищення «Геліоса» Адам *«чудово розумів увесь трагізм безвихідної ситуації, у якій вони опинилися, але, щоб не видати свого відчаю, що терзав його душу. Вдавався до велемовних повчань»* (Чемерис, 2021: 18), намагався вивести Єву зі стану депресії.

Адам і Єва на планеті Леонія не відразу стають подружньою парою, цілий рік Єва оплакує свого чоловіка Руслана Булат-Бека, який загинув під час вибуху корабля. Спочатку Адам та Єва часто сперечаються, чоловік переконує жінку в необхідності позбутися зневіри та розпачу й жити всупереч обставинам, а вона вважає його беземоційним та черствим: «*Робот! – кинула вона йому в лице. – Біомаса! Яка я нещасна, що в останній день мого життя доля послала мені тебе, просторіку, бевзя! Ти, як геолог, усе життя мав справу з камінням, тому й сам перетворився на каменюку*» (Чемерис, 2021: 29). Згодом між Адамом та Євою вибудовуються дружні стосунки, вони разом долають труднощі, тікають від смерті, мало не топляться в печері, яка стала їх тимчасовим житлом, займаються збиральництвом, рибальством і полюванням, приручають тварин. Адам будує піч, робить речі з міді, шиє одяг зі шкір хижаків. Однак це зовнішній бік історії – так Валентин Чемерис ніби художньо моделює ситуацію зародження життя на безлюдній планеті внаслідок потрапляння туди розумних істот. А насправді головний акцент письменник робить на міжособистісних стосунках чоловіка і жінки, на різних етапах їх спілкування, емоціях, переживаннях, страхах. Варто відзначити, що письменник поетапно розкриває внутрішній світ своїх героїв: Адамові марилось, «*що він нарешті знайшов ті двері, які вперто шукав ще на кораблі, відчинив їх і, нарешті побачив за ними нове – незнане досі, бентежне, щемне… І вчувалося, що за тими дверима, які він відчинив, на безлюдній планеті під чужим сонцем співає знайома дівчина. Співає десь далеко-далеко, самої її і не видно, а пісня летить і летить над планетою, як чарівна диво-птиця*» (Чемерис, 2021: 35). У цьому уривку відчинені двері постають як концептуальна метафора подоланого страху, зникнення невпевненості та інфантильності.

Роман захоплює читача і завдяки продуманій композиції, він складається з прологу, п'яти частин та епілогу, у ньому переплітаються різні часові площини: розповідь про життя героїв на планеті Леонії доповнюється епізодами-спогадами про зустрічі Адама і Єви на Землі, Марсі, Місяці, під час подорожі на космічному кораблі. Письменник постійно робить екскурси в минуле, читач бачить фантастичну модель майбутнього земної цивілізації, яка підкорила космос та позбулася війн та міждержавних конфліктів. Саме таке утопічне, щасливе суспільство покидають головні герої, щоб за його зразком створити подібну модель на іншій планеті.

На членів міжзоряної експедиції проєктуються функції культурних героїв, вони повинні закласти підґрунтя цивілізаційного життя. Однак оскільки весь екіпаж гине, ця функція покладається на головних героїв.

Як з'ясовується згодом, Адам і Єва давно були закохані одне в одного. Єва врятувала життя Адаму, коли він мало не помер через переохолодження, він став її першим важким пацієнтом, якого їй вдалося вилікувати (тоді вона була ще звичайним лікарем, не психологом). Адам «*називав її «мій перший справжній лікар», а вона його – з тією ж щирістю і радістю – «мій перший справжній пацієнт»»* (Чемерис, 2021: 95). Невдовзі обставини складалися так, що вони зустрічалися ще декілька разів, але Адам не наважився сказати Єві про свої почуття: «*Єва подобалась йому, і в душі Адама було тривожне сум'яття. Але хіба він міг про те сказати? Хіба у нього вистачило б сили духу й волі? І нічого тут не вдієш, таким він уже вдався. А може, так складалися обставини – хто знає. Його прадід-коваль завжди казав: кожен сам коваль свого щастя. Виходить, Адам не зумів викувати власного щастя, то чого ж тепер на обставини нарікати?*» (Чемерис, 2021: 97).

Через нерішучість Адама Єва вийшла заміж за іншого. Але через якийсь час доля звела їх знову, вони опинилися на одному космічному кораблі, а потім лише вдвох – на безлюдній планеті, і тут втекти одне від одного чоловік і жінка вже не змогли. Таким чином об'єктивувалася концептуальна метафора, закладена у назві роману: Адам і Єва стали приреченими на щастя.

Планета Леонія є художньо переосмисленим Валентином Чемерисом образом раю. Це не старозавітній рай, оскільки тут є небезпеки, хижаки та природні катаклізми. Але природа обдаровує героїв усім необхідним для життя, і вони, спираючись на свій цивілізаційний досвід, пристосовуються до нових умов. Таким чином, у просторі Леонії переплелися добро і зло, радість та сум, водночас перші люди на ній не наділені безсмертям.

У романі «Приречені на щастя» немає мотиву гріхопадіння, Адам і Єва не порушують ніяких

табу, однак їх родинне щастя, як і безневинне життя старозавітніх Адама і Єви, є короткочасним. Єва інтуїтивно відчуває, що родинна ідилія не триватиме вічно: «*Свою щоденну радість, своє щастя Єва відчувала й боялася. Часом їй ставало моторошно. Надто вона була вже щасливою. А той, хто вельми щасливий, мусить відчути й нещастя. Для всесвітньої рівноваги. […] Єва лякалася своїх думок, але ніяк не могла їх позбутися»* (Чемерис, 2021: 276).

В. Чемерис уводить у канву роману оніричні візії: у сновидіннях Єви на початку твору увиразнюється її зв'язок з рідним домом, з етноархетипами землі, поля, будинку. Сни Єви виконують компенсаторну функцію, повертають її в знайоме середовище, у час і місце, де вона почувалася спокійною і захищеною. Письменник використовує прийом сну задля увиразнення психологічного стану героїні, адже аналізуючи «сновидіння, можна осягнути зміст психологічних проблем, переживань людини, простежити специфіку її психологічної ініціації (індивідуації)» (Тиховська, 2021: 16). Сни, у яких Єва бачила Землю, ті місця, де вона бувала раніше, або різні історії, що траплялися на службі чи вдома, підіймали їй настрій, допомагали її відновлюватися, долати депресію та страх перед непізнаною природою Леонії. Їй «*снилося одне і те ж: Земля, маленьке чепурненьке містечко на березі тихоплинної степової річечки, у якому вона народилася і виросла. Снився чебрець (а його багато росло по схилах степових балок), снилося, що вона рве у тих балках терпкий тернослив, од якого аж рот зводить. А ще снилася отча хата у вишневому садочку. […] і одна висока й тонка абрикоса, на якій, на самому вершечку, жаринками горіли сонячні плоди. Єва любила вранці трусити абрикосу. […] От і сняться оранжевосвітлі абрикоси, що падають їй на плечі разом із теплою росою, той безмежний чебрецево-полиновий степ, і Єва у степу – у вигорілім ситцевім платтячку, з вигорілим на сонці лляним волоссячком*» (Чемерис, 2021: 80–81).

Перші дні й місяці на планеті Леонія Єва страждає через втрату зв'язку з соціумом, з рідними людьми, інколи минуле їй здається сном, адже Земля в іншій зоряній системі. Реальність і сновидіння зливаються в її світосприйнятті в єдине ціле: «*От і думаю... Де зараз батькова хата, де наш вишнячок, де те вікно, той мокрий горобець і білий кораблик, що відважно боровся із хвилями у канавці під моїм вікном? Де він, Адаме? А може, його взагалі не було? Як не було й отчої хати, а був усього лише сон?..»* (Чемерис, 2021: 82).

Сновидіння Єви компенсують брак спілкування з реальними людьми, у снах здійснюється бажання героїні – вона говорить із батьками, стає частиною великої спільноти землян: «*І снилися Єві люди. Багато-багато людей снилося їй щоночі – русявих, білявих, чорнявих, рудих. Жінки, чоловіки, діти, підлітки, діди, баби... Хто тільки не снився! Люди приходили у її сни сотнями, тисячами. І вона, щаслива й весела, сміючись, щось говорила, гомоніла, галасувала з усіма, здається, разом. Її штовхали в тому збіговиську, і вона когось штовхала, протискуючись у натовпі, її хто-небудь із язикатих, з отих, хто за словом не лізе до кишені, дошкуляв шпилькою (досить банальною, але ввісні вона і тій банальності була рада): "Ви так делікатно штовхаєтесь, що в мене вже ребра болять!.." Єва відповідала в такому ж дусі, не ображалась і почувалася як ніколи щасливою. Щасливою від того, що так тісно навколо неї, що всюди люди, люди*» (Чемерис, 2021: 83). Раніше, на Землі, її дратували людські натовпи, вона тоді мріяла про відпустку на безлюдних островах чи високо в горах, де немає нікого. Хотіла тиші і самотності. А опинившись на Леонії, усвідомила «*що найгірший, найтяжчий, найнестерпніший стан людини – це безлюддя […], тепер радіє, коли бодай хоч у сни приходять до неї люди, дорогі земляни*» (Чемерис, 2021: 84). Ці сновидіння втішають Єву, зцілюють її душу, моделюючи зі спогадів яскраві історії. Вони з'являються як захисна реакція на самотність та відірваність від дому, але не віщують майбутнього.

З часом такі сновидіння перестають снитися Єві. Коли минув рік на Леонії, Адам нарешті освідчився Єві перед створеним ним тотемом роду: «*Адам зважився на те, на що не міг зважитись на Памірі, на Місяці і на Марсі. І на що не міг зважитися протягом всього Нульового року планети Леонії. А зважившись, зробив рішучий крок до Єви, котра завмерла в очікуванні чогось незвичайного, і то блідла, то червоніла, і категорично заявив:*

– Я знаю, що ти не моя дружина, але я хочу... щоб ти нею стала!

– Наскільки я розумію, ти освідчуєшся?

– Так! – Адам стояв під тотемом із крилами Птиці Грому і був рішучий, як ніколи. – Я хочу, щоб ти стала моєю. Від сьогодні і назавжди! І крилата Птиця Грому, посланниця Великого Духа, – кивнув він на мальовничий тотем, – тому свідок. Клянусь, що берегтиму тебе все життя і не скривджу тебе ані словом, ані вчинком» (Чемерис, 2021: 219). Єва погодилася стати його дружиною, пізнала справжнє кохання, не страждала

від самотності й більше не прагнула опинитися в натовпі землян.

Цікавим міфологічним образом роману є тотем, який створює Адам, прагнучи зробити його уособленням закону й божества, календарем та зоряною картою. Тотеми в первісному суспільстві землян – це священні тварини чи птахи, які вважалися прапредками певного роду чи племені, розумнішими, сильнішими за людей, здатними допомагати й карати за переступ. В. Чемерис у романі «Приречені на щастя» акцентує увагу на тотемічних віруваннях індійців тихоокеанського узбережжя Канади, їх поклонінні Птаху Грому. Адам на планеті Леонія по-своєму відтворює образ цього тотема. На верхівку стовпа, виструганого з кедра, Адам прибив бронзовими цвяхами два дерев'яні крила, зробив з мідних порошків фарби і пензликом, виготовленим з пір'я чайок, пофарбував стовп у три кольори: зелений, синій і червоний. Кольоровий стовп, встановлений перед входом до печери, у якій оселилися Адам та Єва, став тотемом-охоронцем першої пари людей на планеті Леонія.

В уста Адама письменник вкладає пояснення значення тотему для індіанців: тотем «*слугував єдиним документом сім'ї. Він підтверджував родовід. Господар вирізав на тотемі значки про всі події, пов'язані з життям сім'ї: хто коли народився, хто коли помер, що коли сталося і так далі. Тотем вважався живим, але з тієї миті, як глава роду вирізав йому крила – символ Птиці Грому, посланниці Великого Духа. Оскільки у нас із тобою немає ні документів, ні паперу взагалі, тотем також служитиме нам документом. І, звичайо ж, календарем. Крила у нашого тотема є, тож і в нас він вважатиметься живим»* (Чемерис, 2021: 217).

Адам вирізав на стовпі схему сузір'я Кассіопеї, а одна ямка з променями символізувала земне Сонце, поруч із яким була позначена планета Земля. Таким чином, тотем мав пов'язати пару астронавтів із їх рідним домом, засвідчити шлюб Адама та Єви і ознаменувати відлік часу. Адам викарбував на ньому напис: *«Крилатий тотем встановлено на ознаменування початку літочислення на планеті Леонія – система зірки А, сузір'я Центавра. Сьогодні, 22 липня 2119 року за земним літочисленням, почався Перший рік нової ери планети Леонії. І почали її двоє відважних землян – Адам і Єва, які вже прожили тут на віллі "Кам'яні пенати" 12 місяців Нульового року*» (Чемерис, 2021: 218).

Встановлюючи стовп-тотем, Адам уподібнюється до героїв давніх міфів, які були уособленням гідності, мужності, сильними особистостями, котрі пройшли через ініціаційні випробування. За спостереженням Мірчі Еліаде, лише такі міфічні герої здатні були проникнути у «центр» світу, який поєднує небо із землею, а люди через ритуали намагаються наслідувати їх. Людина «може жити лише у певному виді сакрального простору. І коли цей останній не відкривається їй через ієрофанію, вона конструює такий простір, застосовуючи канони космології та геомантії. Отже, хоча «центр» осягається як розташований «десь там», куди можуть сподіватися проникнути лише нечисленні ініційовані, кожний будинок претендує на те, що його зводять у цьому *самому центрі світу*» (Еліаде, 2016: 430). Мірча Еліаде відзначив, що традиція, яка сприяє спорудженню «центру» в самому помешканні людини є показовою і знаменною для всього людства. «Вона увиразнює та виявляє особливий стан людини, який ми могли б назвати "тугою за раєм"» (Еліаде, 2016: 430). Учений стверджує, що в культурі примітивних народів спостерігається уподібнення стовпа будинку до осі світу. Тож стовп-тотем, зроблений Адамом, це теж своєрідна вісь світу, яка долучає його та Єву до сакрального, до таємниці світотворення, адже вони започаткували нову еру на Леонії.

Адам та Єва в новому, створеному ними просторі, пізнали кохання. В. Чемерис моделює ряд ситуацій, у яких герої опиняються на межі життя і смерті, здобувають чергову перемогу, долають виклики, які їм кидає чужа планета. В. Чемерис підводить читача до думки, що кожна людина в сучасному суспільстві вправно приховує своє справжнє «Я», свої почуття, боїться невдач, знаходить безліч вигаданих перепон, загроз і застережень, які змушують її одягати різні маски. Натомість, коли тиск соціальних законів зникає, коли людина стає гармонійною частиною природи, вона здатна проявити свою справжню сутність. Проживши шість років на Леонії, Єва каже уві сні своєму колишньому чоловіку Руслану: «*В мене інше життя. Розумієш, інше. На цей раз – справжнє. […] На необжитій планеті, а життя справжнє. І я вже зовсім не та, що колись була. Не та!*» (Чемерис, 2021: 279). Так, на безлюдній планеті Адам і Єва пізнають одне одного, відкривають свої почуття й утворюють гармонійне подружжя.

Для увиразнення зміни світогляду героїні В. Чемерис змоделював у романі ситуацію нібито вторгнення на Леонію Чорного привида, але, як з'ясувалося, це було лише марення, оптичний обман, зумовлений кліматичними умовами. Герої бачили свої власні тіні й чули спотворені власні

голоси над урвищем. І коли це з'ясувалося, Єва радісно вигукнула: «*Ах, як добре, що то був лише безтілесний привид! Планета наша, нікого тут, крім нас, більше немає, і ніхто не перешкодить нашому щастю! Ми ж – не забувай – приречені на щастя! А контакт з позаземною цивілізацією встановимо якось іншим разом*» (Чемерис, 2021: 246). Тепер передумовою щастя для Єви стало її кохання до Адама.

Ще одне сновидіння Єви, описане в кінці роману, виявилося пророчим, воно віщувало смерть Адама. Єві приснилося, що вони втрьох: вона, Адам і син Адам – повертаються на Землю. Вони спустилися на широке поле Космопорту на сріблястій ракеті. «*А поле таке ж, як і було тоді, коли вони прощалися тут перед стартом: широке, безмежне і зелене-зелене. Тільки його чомусь ніяк не може впізнати Єва. І люди змінилися... Зовсім нові, невідомі їй, зустрічають їх... […] І Єва уже не та. Хоч і не так їй багато літ, лише п'ятдесят, але ж вона геть сива-сива... Тільки син стоїть біля неї – молодий, стрункий, вродливий... […] Все так на полі, як і тоді було і... щось не так. Придивилась Єва, аж то жовті кульбаби на зеленому полі стоять чорні, аж обвуглені. Оглянулась. А на високій башті Космопорту горить чорний вогонь* (Чемерис, 2021: 297).

Єва запитала у когось, чи справді вогонь буває чорним. І хтось невидимий їй відповів, що Земля запалює на високій башті чорний вогонь, якщо кораблі не повертаються із зоряних світів. «*Над нею лунав магнітофонний голос:*

"Увага! Увага!.. На Башті Радісних Зустрічей чорний вогонь! У траурний реєстр загиблих кораблів навічно заноситься "Геліос". […] Аж чує Єва – скорбний голос зачитує імена загиблих астронавтів "Геліоса", і серед тих імен раптом лунає: "Адам Весна-Другий..."

"Непра-авда-а!!! – закричала вона не своїм голосом. – Це жахлива помилка! Він не загинув, він живий!"

Закричала і – прокинулась...» (Чемерис, 2021: 298).

Невдовзі пророцтво зі сновидіння Єви справджується: чорний вогонь і чорні кульбаби справді віщували смерть (чорний колір у міфах часто асоціюється зі смертю). Адам гине, рятуючи маленького дельфіна під час виверження вулкану на острові, а вона залишається сама з маленьким сином на величезній планеті.

Ідилія закоханих чоловіка та жінки руйнується через стихію і прагнення Адама вибороти у смерті життя маленької живої істоти. Відтак, відбувається метафоричне жертвоприношення, життя за життя: гине людина, дельфін залишається живим. У сучасному світі на такий ризик заради порятунку живої істоти зважився б далеко не кожен, тому варто відзначити й виховний потенціал твору.

Однак мотив своєрідного жертвоприношення є і на початку роману. Адже Леонію мала досліджувати й освоювати ціла група різних науковців, які прилетіли на космічному кораблі. Усі, окрім Адама і Єви, загинули. Метафорично їх життя принесені у жертву чужій планеті, на якій усе має початися з самого початку, з видобування вогню й мисливства, і утвердження високо розвинутої цивілізації не відбувається. Адам і Єва опиняються наодинці з природою, роблять відкриття: розгадують загадки рослинного й тваринного світу, відкривають у собі здатність любити та бути самими собою, справжніми. Письменник вибудовує сюжет таким чином, щоб заглибитись у психологію чоловіка та жінки, які одне для одного стають цілим світом.

На Адама Валентин Чемерис спроєктував власне уявлення про сильного, мужнього, впевненого в собі чоловіка. Саме такі якості повною мірою розкриваються в характері головного героя, коли він опиняється на далекій планеті. Адам постає втіленням потужної маскулінної енергії, він бере на себе відповідальність за життя слабкої жінки, рятує Єву від самогубства, повертає їй сенс життя. Крім цього, на Адама проєктуються функції культурного героя: від видобуває вогонь, будує піч для плавлення металів, робить залізні наконечники для стріл, ножі, сокири, голки, шиє одяг. Таким чином, письменник змушує читачів подивитися на ситуацію зсередини, і замислитися над тим, чи змогли б вони вижити без усіх тих благ цивілізації, які сьогодні їм доступні. Чи може людина бути щасливою, не маючи всього того, до чого звикла: гарного одягу, зручного житла, можливості самоутвердження в суспільстві, різних благ цивілізації? І розвиток подій у романі переконує в тому, що справжнє щастя, безумовне кохання можливі за межами індустріального чи постіндустріального суспільства. А духовний та інтелектуальний потенціал людини величезний, і на прикладі історії Адама та Єви В. Чемерис утверджує думку, що безвихідних ситуацій у житті не буває, людина здатна бути щасливою всупереч обставинам. Але для цього їй необхідно не втрачати віру у власні сили, активізувати свій духовний та творчий потенціал.

Валентин Чемерис руйнує у романі «Приречені на щастя» гендерні стереотипи і показує, що тендітна жінка (яка на початку роману емоційно нестабільна, примхлива, зневірена) згодом так само, як сильний чоловік, здатна займатися

полюванням, оберігати свою дитину від небезпек, вона навіть вбиває величезного ведмедя, якого колись, після приземлення на Леонії, дуже боялась. Після смерті Адама Єва перебирає на себе його обов'язки.

Попри домінуючу оптимістичну тональність, життєствердний пафос роману, його кінцівка має дещо трагедійний відтінок, оскільки Єва із сином залишаються самотніми на планеті Леонії, і сподіваються, що сюди через чотири роки прилетять люди із Землі. Героїня долає в собі страхи під впливом материнського інстинкту, а її любов до Адама є настільки сильною і справжньою, що після його смерті вона не прагне замінити його на іншого чоловіка, коли така дивовижна можливість трапляється.

Задля увиразнення психоемоційного стану героїні й глибшого розкриття теми кохання Валентин Чемерис вводить у канву роману ще один персонаж – образ інопланетянки, представниці високо розвинутої цивілізації, яка названа у творі Золотокосою. Ця містична жінка несподівано з'являється перед очима Єви, матеріалізується в повітрі з кульової блискавки і починає говорити зрозумілою мовою. Єва спочатку трактує побачене як сон чи галюцинацію, однак інопланетянка переконує її в реалістичності контакту. Золоте волосся символізує зв'язок із сонячними променями, просвітленням, вищою мудрістю (золоті коси часто мали богині в міфах різних країн світу), відтак на представників цивілізації, до якої належить інопланетянка, проєктуються образи богів: вони здатні творити дива, зцілювати від страждань, створювати ілюзію щастя.

Золотокоса пояснює Єві: *«Наша цивілізація має понад мільярд років. Для нас не існує проблеми швидкості, космічних кораблів, часу тощо. Нам скоряються не лише зорі, а й галактики. Ми – сама матерія, вічна і незнищенна матерія, яка володіє Розумом. Ми всемогутні, бо перемогли навіть горе. […] Цивілізація Великого Кільця Змії досягла найбільшого свого розвитку і стала керувати не лише галактиками, а й нашими почуттями. Щоб кожний з нас був вічно щасливий, ми знищили горе. І звідтоді ми забули, що таке нещастя, невезіння і взагалі, що таке негативні емоції»* (Чемерис, 2021: 313–314).

Заглянувши у психіку Єви, Золотокоса вирішила допомогти їй, втамувати горе і за допомогою штучного інтелекту створити точну копію Адама, зіскануавши його образ зі спогадів жінки. «Ми *відтворимо копію твого Адама, — спокійно казала Золотокоса. — Чому ти так дивуєшся? І навіть злякалася. Не жахайся, Єво, ми відтворимо і матеріалізуємо не просто його копію, а… найточнішу копію. Зовні відтворений нами Адам буде цілком схожий на того Адама, якого ти знала і любила. Тобто на оригінал. Відтворити оригінал не в змозі навіть ми, щасливці Великого Кільця Змії, котрі керують галактиками. Але яка, зрештою, різниця: буде істота оригіналом чи копією? Головне, що ти матимеш свого Адама живого. Тобі цього мало? Його індивідуальної неповторності ми не знаємо, а тому й відтворити не зможемо. Та це й не потрібно»* (Чемерис, 2021: 315–316).

Цивілізація, до якої належить Золотокоса, живе у сузір'ї Великого Кільця Змії, а отже, пов'язана із символікою змії. «Змія (змій) є символом енергії як такої, сили в чистому вигляді; звідси випливає її амбівалентність та багатозначність» (Cirlot, 2001: 285). Створення копії Адама для Єви можна трактувати і як благодіяння, яке ощасливить згорьовану жінку, і як глум над пам'яттю померлого, якого не можливо воскресити. Двійник матиме подібну зовнішність, але не душу Адама. Таким чином, В. Чемерис привертає увагу читача до важливих морально-етичних питань: що в першу чергу ми цінуємо в людях; що є найважливішим; чим/ким є для нас людина, яку ми любимо; що ми насправді хочемо від неї отримати. Золотокоса переконує Єву, що й зовнішньо подібної до коханого істоти достатньо, щоб бути щасливою, однак землянка відкидає, на перший погляд, привабливу пропозицію. Єві потрібен зв'язок із душею Адама, а встановити його не під силу мешканцям сузір'я Великого Кільця Змії, хоч вони й мають владу над галактиками.

В. Чемерис пов'язав образ інопланетянки із сузір'ям, у назві якого ключовим є слово змія. За спостереженням Х. Керлота, «існує прозорий зв'язок між змією і жіночим началом» (Cirlot, 2001: 286). Більше того деякі дослідники відзначають «подібність між Євою та архаїчною фінікійською богинею підземного царства, що постає в образі змії» (Cirlot, 2001: 286). Можемо припустити, що в романі В. Чемериса головна героїня Єва зустрічається з власною протилежністю, зі своїм альтер-его, раціональною Золотокосою і проходить випробовування любов'ю.

Високо розвинута цивілізація, до якої належить Золотокоса, набуває семантики божества порівняно із землянами. До нас дійшли зображення численних середземноморських богинь, які тримають змію в одній або двох руках (наприклад, грецькі Артеміда, Геката, Персефона). Мірча Еліаде «згадує і майстерно зроблених із золота та слонової кістки скульптури критських жриць та

міфічних істот зі зміями замість волосся (Медуза Горгона, Ерінії)…. В центральній Європі існує повір'я, згідно з яким, волосся, яке виходить з голови жінки, під впливом місяця перетворюється на змій» (Cirlot, 2001: 286). Таким чином, В. Чемерис використовує когнітивну метафору: символіка змії значною мірою увиразнює та пояснює поведінку Золотокосої.

Єва відмовилась від дарунку інопланетянки, усвідомивши, що копія ніколи не стане оригіналом. «*Ви створите мені просто людину, зовні подібну на колишнього Адама. Створите біоробота, схожого на Адама! – жахнулась Єва і закричала: – Ні, ні! Не смійте цього робити! Адам єдиний і неповторний серед усіх десяти мільярдів людей Землі. Повторити його неможливо»* (Чемерис, 2021: 316), цей вчинок героїні утверджує цінність і унікальність людської особистості. Копія Адама не зможе замінити Єві коханого чоловіка.

Цей епізод перегукується із сюжетом апокрифічної легенди про спокусу Єви змієм. В образі Золотокосої інопланетянки, на нашу думку, можемо побачити риси старозавітного змія-спокусника в модерній інтерпретації, оскільки Золотоволоса родом із Великого Кільця Змії, всесильна і безсмертна. Після того, як Єва відмовилася від двійника Адама, Золотокоса запропонувала їй зцілення від страждань, і це була друга спокуса: «*Якщо хочеш, ми легко зможемо позбавити тебе відчуття горя. І взагалі негативних почуттів та емоцій. В одній з півкуль твого мозку ми зафіксували ті нейрони, з яких ідуть негативні імпульси, що приносять тобі відчуття горя, біди, нещастя. Досить нам змінити частоту коливань імпульсів, і відчуття того, що ти називаєш нещастям, у тебе миттю зникне. І з'явиться зовсім інше відчуття*» (Чемерис, 2021: 318). Однак і цю пропозицію Єва відкинула: «*Ні, ні! […] Це буде ще гірше. Моє горе – це моє горе. І я не віддам його нікому. Коли ви заберете в мене горе, змінивши частоту коливань, я стану бездушною і безтурботною істотою. Бо людина через страждання оновлюється і мужніє, відчує себе людиною. До того ж разом з горем зникне і пам'ять про Адама*» (Чемерис, 2021: 318). І якщо у Старому Заповіті Єва піддалася вмовлянням змія, погодилася на його пропозицію, то героїня роману Валентина Чемериса вчинила як розумна, сформована, самодостатня особистість, для якої духовність має велике значення.

Зв'язок із символікою змії простежується також у тому, що «змія пов'язана зі спокусами, що постають перед тими, хто подолав обмеження матерії і проник у реальність чистого духу. […] Фізично змія символізує зваблення сили матерією (Ясона Медеєю, Геракла Омфалою, Адама Євою), показуючи нам яскраву ілюстрацію механізму процесу інволюції і того, як нижче може ховатися у вищому» (Cirlot, 2001: 286). Єва не погодилася на самообман, на підміну духовного зв'язку фізичним, на втечу у забуття та беземоційність, і таке її рішення цілком вмотивоване попереднім розвитком подій. На планеті Леонія героїня пройшла через три ритуали переходу: 1) вікову ініціацію (позбулася інфантильності, подивилися в очі смерті й переродилася), 2) одруження з коханим чоловіком (їх шлюб засвідчений на тотемі) та 3) материнство. «Яблуком з дерева добра і зла» для Єви могли стати двійник Адама або штучно змінена свідомість, подаровані мешканцями Великого Кільця Змії, однак сильна духом героїня відмовляється: любов та вірність здобувають перемогу над холодим раціональним інтелектом та досягненнями науково-технічного прогресу.

Висновки. Отже, у романі «Приречені на щастя» художньо змодельовано історію кохання сучасних Адама та Єви, які внаслідок космічної подорожі перемістилися на безлюдну планету з чудовою флорою та фауною й опинилися в ситуації відчуження від земного суспільства. Вони позбулися благ цивілізації, але знайшли значно більше – себе справжніх, здатних любити, долати різноманітні виклики та небезпеки, жити повним, гармонійним життям. Герої роману спочатку постають заручниками долі, адже несподівано втратили зв'язок із Землею, колег та засоби для існування. Але далі Адам і Єва роблять свій вибір, долають страх і створюють можливі в тих умовах атрибути цивілізаційного життя. Їх імена мають символічне значення, оскільки відразу відсилають читача до старозавітної легенди про Адама та Єву. Однак спільних рис із біблійним текстом у романі практично нема. Так, планета Леонія, на якій тепло, багато сонячних днів, вдосталь їжі, частково нагадує райський сад. Але герої роману постійно перебувають у небезпеці і змушені боротися з труднощами; у старозавітній легенді такого мотиву нема.

Таким чином, Валентин Чемерис вдався до художнього експерименту: запропонував читачеві художню модель зародження розумного життя на планеті внаслідок втручання істот-чужинців (у їх ролі тут виступають земляни). Водночас попри фантастичний компонент (міжзоряна подорож, контакт з інопланетянами) на першому місці в романі постає морально-етична проблематика (самопізнання, любов чоловіка і жінки, любов до дітей, дбайливе ставлення

до природи). Мотив покарання Богом людей за переступ у романі відсутній, Єва із сином залишаються жити у псевдораю, оскільки героїня не піддалася спокусі персоніфікованого зла, не захотіла отримати за чоловіка копію Адама та зцілитися від негативних емоцій і травматичних спогадів, як це їй запропонувала представниця цивілізації Великого Кільця Змії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко Т. О. Поетика художньої прози Валентина Чемериса: дис. …канд. філол. наук : 10.01.01. Старобільськ, 2016. 201 с.
2. Еліаде М. Трактат з історії релігій / Пер. з фр. О. Панича. Київ: Видавництво «Дух і Літера», 2016. 520 с.
3. Зотова В., Черненко А. Художня інтерпретація духовно-моральних пошуків людини у романі П. Коельо «Алхімік» і повісті В. Чемериса «Аравійська пустеля». *Українська література в загальноєвропейському контексті: зб. наук. пр*. 2018. Вип.1. С. 97–101.
4. Колінько О. «Анна Київська–королева Франції» В. Чемериса: художня чи квазі-біографія. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки*. 2017. Вип. 12. С. 181–187.
5. Король Л. Постать гетьмана Петра Дорошенка в історичному романі В. Чемериса «Без права повернення». *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2013. Вип. 3. С. 95–100.
6. Сіверська С. Вплив культурно-історичного середовища на творчість письменника (на прикладі автобіографічного роману В. Чемериса «Це я, званий іще Чемерисом»). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки*. Луганськ. 2009. № 19. С. 141–147.
7. Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект. Монографія. Ужгород: Рік-У, 2021. 512 с.
8. Чемерис В. Приречені на щастя: Фантастичний роман про Адама і Єву та про їхню любов. 2-ге вид. Львів: Видавництво «Апріорі», 2021. 324 с.
9. Cirlot J. E. A dictionary of symbols. Second Edition / Translated from the Spanish by Jack Sage. London: Taylor & Francis e-Library, 2001. 507 s.

REFERENCES

1. Antonenko T.O. (2016) Poetyka khudozhnoi prozy Valentyna Chemerysa [The Poetics of Valentyn Chemeris's Fiction Prose]: dys. …kand. filol. nauk : 10.01.01. Starobilsk. 201 s. [in Ukrainian].
2. Eliade M. (2016) Traktat z istorii relihii [Traité d'histoire des religions] / Per. z fr. O. Panycha. Kyiv: Dukh i Litera. 520 s. [in Ukrainian].
3. Zotova V., Chernenko A. (2018) Khudozhnia interpretatsiia dukhovno-moralnykh poshukiv liudyny u romani P. Koelo «Alkhimik» i povisti V. Chemerysa «Araviiska pustelia» [Artistic Interpretation of Spiritual and Moral Search of a Person in P. Coelho's novel 'The Alchemist' and V. Chemeris's story «The Arabian Desert»]. *Ukrainska literatura v zahalnoievropeiskomu konteksti: zb. nauk. pr.*. Vyp. 1. pp. 97–101. [in Ukrainian].
4. Kolinko O. (2017) «Anna Kyivska – koroleva Frantsii» V. Chemerysa: khudozhnia chy kvazi-biohrafiia [V. Chemeris's «Anna of Kyiv, Queen of France»: fiction or quasi-biography]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Filolohichni nauky*. Vyp. 12. pp. 181–187. [in Ukrainian].
5. Korol L. (2013) Postat hetmana Petra Doroshenka v istorychnomu romani V. Chemerysa Bez prava povernennia [The personality of hetman Petro Doroshenko in the historical novel of V. Chemerys "With no right to return"]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. Vyp. 3. pp. 95–100 [in Ukrainian].
6. Civepcka C. (2009) Vplyv kultupno-ictopychnoho cepedovyshcha na tvopchict pycmennyka (na ppykladi avtobiohpafichnoho pomanu V. Chemepyca «Tse ya, zvanyi ishche Chemepycom») [Influence of cultural and historical environment on the writer's work (on the example of V. Chemeris's autobiographical novel «This is me, also called Chemeris»)]. *Vicnyk Luhanckoho natsionalnoho univepcytetu imeni Tapaca Shevchenka: Filolohichni nauky.* Luhanck. № 19. pp. 141–147 [in Ukrainian].
7. Tykhovska O. (2021) Mahiia ta mifolohiia v ukrainskomu folklori Zakarpattia: etnopsykholohichnyi aspect. [Magic and mythology in Ukrainian folklore of Transcarpathia: ethno-psychological aspect]. Uzhhorod: Rik-U, 512 s. [in Ukrainian].
8. Chemerys V. (2021) Pryrecheni na shchastia: Fantastychnyi roman pro Adama i Yevu ta pro yikhniu liubov [Doomed to Happiness: A fantasy novel about Adam and Eve and their love]. 2-he vyd. Lviv: Vydavnytstvo «Apriori». 324 s. [in Ukrainian].
9. Cirlot J. E. (2001) A dictionary of symbols. Second Edition / Translated from the Spanish by Jack Sage. London: Taylor & Francis e-Library.